

11. Струве П.Б. И.С.Тургенев как политический мыслитель. – Цит. по: Полторацкий Н. П.Б.Струве и И.С.Тургенев (И.С.Тургенев в характеристике П.Б.Струве) // Записки русской академической группы в США. – New York, 1983. – Т. XVI. – Р. 279.
12. Достоевский Ф. Дневник писателя. – СПб.: Азбука-классика, 2005. – 464 с.
13. Зеньковский В.В. Русские мыслители и Европа. – М.: Республика, 2005. – 368 с.
14. Кожин В.В. Пушкин и Чаадаев (к истории русского самосознания) // Пушкин и современная культура. – М.: Наука, 1996. – С. 138–161.
15. Волгин И. "Колеблясь над бездной..." – М.: Центр гуманитарного образования, 1998. – 656 с.
16. Булгаков С.Н. Сочинения: В 2 т. / С.Н.Булгаков. – М.: Наука, 1993. – Т. 2. – 603 с.

Л.С.Крикун

"Сонячна машина" В.Винниченка: стратегії досягнення досконалості як норми буття

Намагання пізнати, осмислити суспільство, реалізувати своє ставлення до нього супроводжувало людство на всіх етапах його історії. На нову суспільну атмосферу першої половини ХХ століття гостро зреагувала й літературна творчість В.Винниченка періоду еміграції. Він зумів виразити те, що визначило зміни в системі взаємин людини й світу, особистості й суспільства. Тому творчість письменника стала виразником ідей, настроїв, почуттів цілого покоління й належно означена "певним чином пророчою" [6, с. 8].

Досліджень, присвячених вивченню "Сонячної машини", на сьогодні маємо чималу кількість. Проте, як зазначає критик І.Гайванович, "якщо від початку письменницької кар'єри автор зосереджує свою увагу лише на особистостях, постійно ставлячи своїх героїв у межові ситуації екзистенційного вибору та мусуючи тему "чесності з собою", то першою, по суті, спробою художнього узагальнення на рівні суспільства є його роман "Сонячна машина" [3, с. 183–184]. Твір цікавий насамперед ідеєю прагнення досконалості як норми буття. З огляду на час і обставини написання твору Винниченкове зацікавлення питанням трансформації суспільства є цілком закономірним, адже руйнація усталених основ буття за умови відсутності нових конструктивних моделей існування спричинила кризу морально-духовного розвитку людства. Відтак у творі актуалізується спроба окреслити шляхи вдосконалення суспільства в контексті утопічного

та антиутопічного дискурсив, що зумовлено його жанровою особливістю.

Питання жанрового означення "Сонячної машини" залишається досить дискусійним. У літературній критиці на сучасному етапі виокремилось принаймні три групи дослідників: перша – ті, хто вважає цей твір класичною утопією (О.Білецький, М.Зеров, Г.Костюк, І.Лакиза, М.Сорока, П.Федченко та ін.); друга – прихильники антиутопічного жанру (І.Гайванович, А.Градовський, Г.Сиваченко, ін.); решта займає проміжне місце, оскільки виділяє його в особливу жанрову категорію синтетичного або універсального роману, який органічно поєднує як різномірні жанрові форми, так і елементи утопії й антиутопії (Г.Баран та ін.).

Вважаємо, найточніше жанрове визначення роману може бути таким: антиутопія з елементами утопії, фантастики та авантюрно-детективними мотивами. Це дає можливість виокремити його в специфічну жанрову категорію так званого синкретичного роману.

Таким чином, з'ясувавши особливості жанрової модифікації "Сонячної машини", повернемося до проблеми, яка постала перед Винниченком під час перебування у вимушеній останній еміграції: його непокоїть тогочасний драматичний стан суспільства та місце індивіда в ньому. Більше того, як зазначає дослідниця Г.Баран, "автор "Сонячної машини", виходячи з "сьогоднішнього пекла" (мається на увазі сьогодення автора), застерігав, що "пекло" продовжиться й посилиться в майбутньому і призведе до більшовицького тоталітаризму та соціальної катастрофи, до занепаду економіки, духовності, культури" [1, с. 4].

Тому, аби уникнути небажаних прогнозів майбутнього, функціонально в даному ракурсі (адже роман – політематичний) стає тема перебування світу й людини, яка є основою як в утопістів, так і в антиутопістів. Але трансформація відбувається у протилежних напрямках. Утопісти переконані, що світ і людина, прогресуючи й розвиваючись, удосконалюються. Антиутопісти вважають, що людська еволюція врешті-решт призведе до виродження й повного знищення.

Відтак вибудовується авторська художня концепція світобачення, в основі якої лежить ідея досягнення щастя як необхідна умова порятунку людства від катастрофи. Адже доктор Рудольф задумав свій винахід з метою ошчасливити людство. Несподівано для себе він робить цікаве відкриття: "щастя – така надзвичайно рідка, ненормальна річ у людей, що того, кому вона попадається, вважають за ненормального", "щастя – то ненормальність, оп'яніння або божевілля" [2, с. 238]; і далі робить висновок: "коли всі стануть "ненормальними", то ясно, що ця "ненормальність" стане "нормальністю" [2, с. 239].

Отож, науковий винахід Рудольфа Штора (Сонячна машина) перед-

бачав побудову нового справедливого світу на землі, ідеального суспільного устрою. Таким чином, Винниченко репрезентує своєрідний "проект удосконалення людського суспільства через організаційно-інтелектуальні новації" [5, с. 1074], що уможливорює розгляд даної проблеми в утопічному дискурсі. З винаходом фактично утверджується абсолютне панування утопічної ідеї над людськими долями, оскільки, за висловленням самого доктора Рудольфа, Сонячна машина – "це джерело сили, радості, життя, щастя..." [2, с. 264].

Як бачимо, письменник пропонує таку стратегію розвитку людства в кризовій ситуації, за якою сенс буття полягає в щасті, красі, сонці, правді й науці.

Винниченкові герої, досягнувши стану абсолютного задоволення, здавалося б, повинні почуватися безмежно щасливими. Однак майже відразу частина з них усвідомила, що насправді людство опинилося перед страшною загрозою – повною деградацією та здичавінням.

Так, принцеса Еліза намагається переконати Рудольфа в тому, що Сонячна машина небезпечна: "...вона принесе людству величезні нещастя" [2, с. 263], "нещастя буде через те, що машина внесе анархію в громадянство, зруйнує всі підвалини його, викличе страшену, криваву боротьбу, знищить усі здобутки культури" [2, с. 264]. А Фрідріх Мертенс пояснює графові Адольфу, які "страшні нещастя несе" цей винахід, "наслідки його катастрофічні. Для всієї культури, людськості. Анархія. Руїна всього", й доводить, що "ця машина дасть демагогам, ледарям, нездарам точку опертя. Самі загинуть і весь світ загублять" [2, с. 254].

Винниченко показує процес негативного впливу техніки й науки на людину за умови нерационального використання нею результатів досягнення. Адже Сонячна машина покликана замінити людську працю, яка є, по суті, основою життя індивіда, оскільки має на меті добування їжі – природної необхідності для живого організму. Не стане праці на землі – припиниться рух, а разом із ним і життя (загальновідомий вислів: рух – це життя).

Така глобальність змін у суспільстві призвела до поділу людей на прихильників і противників наукового винаходу, що дає можливість у подальшому розглядати сформульовану проблему в межах антиутопічного дискурсу. Відтак людство опиняється в стані невизначеності й сумніву, які породжують суперечності між духовною культурою і мораллю та технічними можливостями. Яскравим прикладом цього є позиція естетки Сузання, висловлена в передсмертному листі до Макса Штора: "Життя ж нема. Нема душі його – краси. Сонячна машина випалила все людське, а людське є в красі, в творенні краси. В цьому ж, тільки в цьому, є

різниця між людиною й твариною, звіром. Сонячна машина звела людину на тупу брудну тварину, на злого дикого звіра... Людство померло, воно завершило круг, вернулося до вихідної точки... це є загибель людства, поворот у лоно звірів, із якого воно вийшло. Історія скінчена..." [2, с. 469–470]. Героїня, потрапивши в нелегку для неї ситуацію вибору (що є вимогою жанру антиутопії), виголошує бажання "померти людиною". Ця фраза звучить як протест Сузанни проти існуючого недосконалого суспільного устрою, що призвів до катастрофічного наслідку – самознищення. Своїм вчинком героїня роману опротестувала думку про те, що "потворна "механізація" людини стає чимось метафізично неминучим" [8, с. 45]. Така поведінка Сузанни Фішер, безперечно, позначена екзистенційними моментами й викликом суспільству, в якому "...машина перетворює людей на безликих стандартизованих істот, позбавлених будь-якої індивідуальності" [7, с. 67].

У цьому випадку Винниченко накреслює ще один шлях до досконалості буття, позначений прагненням вічного свята краси, любові, щастя; створенням братерства рівних, сильних, вільних царів природи, неба, вод, землі, врешті-решт, "нової людини".

Перед читачем постають три своєрідні стратегії досягнення досконалості як норми буття за умов перебування людства в кризовій ситуації. Кожну з них репрезентують представники різних верств населення, які, відповідно, є носіями своєрідного бачення досконалого суспільства. Так, перша стратегія, яку вибудовують Рудольф і Макс Штори та інші прибічники Сонячної машини, характеризується утопічністю: означена оптимістичною мрією про ідеальне майбутнє. Винниченко вустах своїх героїв висловлює "непохитну віру в комуністично-конкордистське майбутнє" [9, с. 36] й зображує "становлення комуністичного суспільства" [9, с. 34]. Тому цей шлях позначений атрибутами схвалення й визнання, характерними для утопічного дискурсу. З цього приводу доречною видається гіпотеза доктора Йозефа Шпіндлера (спочатку члена Інараку, пізніше – Найвищої Ради Вільної Спілки Творчої Праці) щодо оцінки нинішнього (мається на увазі тогочасного) становища людства: "...наш теперішній стан є стан... богів" [2, с. 455]. І доводить це безсумнівними аргументами: "Характеристична ознака Богів: нічого не робити й годуватись нектарами чи амброзіями. І тепер прошу вас кинути погляд на наш стан: чи не повна аналогія зі станом богів? Включно до нектару – сонячного хліба?" [2, с. 456].

Проте дана стратегія відображає процес регресивного розвитку людства й у кінцевому підсумку представляє первісну модель ідеального суспільного устрою.

Абсолютно протилежним виявився інший шлях удосконалення су-

спільного життя. У цьому контексті він представлений двома найяскравішими постатями принцеси Елізи та пана Мертенса. Відмінність полягає в наданні переваги активній життєвій позиції, зумовленій постійним станом сумніву й заперечення, що є особливістю антиутопічного дискурсу.

Від початку ці герої сприйняли з жахом наукове відкриття Рудольфа Штора, оскільки не могли припустити таке життя, коли людина нічим не зайнята. "Що особливо страшне в усій цій блискавичній катастрофі – це знищення дії, руху, діяльності. Не втрата сили, влади, багатства, слави, все це – порох, дим. А втрата активності" [2, с. 412], – з хвилюванням розмірковує пан президент. Його до обурення вражає те, що інаракісти "вбили найцінніше в людства – активність. Сонячна машина вбила мікроб інтересу. Але де нема мікробів інтересу, боротьби, там нема ніякого життя..." [2, с. 413]. Відтак порятунок людства від катастрофи, яка спіткала його на порозі нового світового ладу, криється "не в Сонячній машині, не в наведенні порядку в якість державі військами іншої, не у фізичному знищенні інакомислячих, не в красивих гаслах, а в щоденному труді" [4, с. 72]. Це є шлях прогресивного розвитку суспільства, оскільки останнє перебуває в стані постійної активності й дієвості.

Дещо відмінною від двох попередніх виявилася виділена нами третя стратегія, яка стоїть ніби рангом вище від описаних. Особливість полягає в тому, що вона позначена екзистенційними мотивами (зокрема, ситуацією вибору), в результаті чого виявилася трагічною. Крім того, в даному випадку важливим моментом є естетична категорія краси, яка задає траєкторію по цьому шляху. Виразником естетичного в творі є героїня Сузанна, яка красі протиставляє все огидне, але в першу чергу Сонячну машину.

Таким чином, своєрідність цієї стратегії полягає в тому, що її основними показниками є категорії краси, любові й щастя. А тому досконалим буття бачиться лише у випадку постійного переживання почуттів щастя й любові та відчуття краси.

Відзначимо, що В.Винниченко, перебуваючи у вимушеній ізоляції під час написання "Сонячної машини" та спостерігаючи "крайню здеморалізованість емігрантського оточення" [10, с. 157], усе більше починає віддавати перевагу філософським розміркуванням про драматичний стан сучасного йому суспільства. Письменника цікавлять насамперед буттєві умови існування героїв, з'ясування та усунення причин розладу як фізичних, так і психічних сил людства та пошук шляхів виходу з кризи. Тому не випадково виділена автором проблема у фіналі роману знаходить дещо неоднозначне розв'язання в контексті поєднання утопічного та антиутопічного дискурсів. З одного боку, майбутнє письменнику бачиться в

науково-технічному прогресі, негативним наслідком якого є людська бездуховність і аморальність. З іншого – в хаотичній розрусі, в результаті якої настає суспільне виродження. Але водночас Винниченко висловлює надію, що людству вдасться уникнути фатального кінця й побудувати гармонійне досконале суспільство, що, на його думку, є абсолютною нормою буття в світі.

Література

1. Баран Г. Вивчення роману В.Винниченка "Сонячна машина" на уроках української літератури // Українська мова та література. – 2000. – №14. – С. 4–6.
2. Винниченко В.К. Сонячна машина / Передм. О.Гнідан. – К.: Сакцент Плюс, 2005. – 640 с.
3. Гайванович І. Винниченкова система конкордизму як проект саморегуляції суспільства // Молода нація: Альманах. Вип. 3. – К.: Смолоскип, 2000. – С. 180–192.
4. Грищенко В. Батіг, пряник чи мікроб інтересу? (Погляди В.Винниченка на будь-яку владу одних людей над іншими в романі "Сонячна машина") // Українська мова і література в школі. – 2000. – №6. – С. 69–72.
5. Новейший философский словарь – 3-е изд., исправл. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – 1280 с.
6. Сиваченко Г.М. Пророк не своєї вітчизни. Експатріантський "метароман" Володимира Винниченка: текст і контекст. – К.: Альтернативи, 2003. – 280 с.
7. Сиваченко Г. "Сонячна машина" В.Винниченка в магічному колі експресіонізму // Слово і час. – 1998. – №1. – С. 65–71.
8. Сиваченко Г. "Сонячна машина" В.Винниченка і роман-антиутопія ХХ сторіччя // Слово і час. – 1994. – №1. – С. 42–47.
9. Сорока М. Місце для утопії: Про роман В.Винниченка "Сонячна машина" // Критика. – 2006. – №7/8. – С. 33–36.
10. Федченко П. "Треба б наблизити до найбільшої реальності...": Про "Сонячну машину" В.Винниченка // Київ. – 1989. – №1. – С. 157–160.

Н.І.Михальчук

Естетизоване життя як провокація: музичний проект буття проти принципу реальності ("Раб краси" В.Винниченка)

Філософська історія терміна "естетичний", за Г.Маркузе, відображає репресивне трактування чуттєвих пізнавальних процесів, "порядку чуттєвості" ("Ерос і цивілізація", розділ "Естетичний вимір"), але первісно він означав "пов'язаний з почуттями", а мета естетичного полягала в досконалості чуттєвого пізнання. Ця досконалість визначалась як краса.